

Александар М. Матерић¹

ПОЕТИЧКИ ФЕНОМЕНИ КЊИЖЕВНОГ ОПУСА ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ

Тутњевић, Станиша (2020), *Лирска мисаоност Десанке Максимовић*, Београд: Свет књиге; Десанка Максимовић: *Тражим помиловање*, приредио Станиша Тутњевић, Београд: Свет књиге.

Богат књижевни опус Десанке Максимовић често је бивао тема књижевне критике која је истраживала све оне поетичке феномене њене поезије (али и прозног, односно преводилачког опуса) због којих је Десанкино дјело све до данас тако живо, свјеже и због којих се она сврстава у умјетнички најрепрезентативније пјеснике српске књижевности. Због изразите продуктивности, али и поетичке аутохтоности, њен свеколик књижевни рад представља озбиљан изазов за све тумаче који желе да одреде неке кључне правилности у Десанкином дјелу.

Управо је нова књига Станише Тутњевића – *Лирска мисаоност Десанке Максимовић* – својим устројством усмјерена на неке од најзначајнијих поетичких поступака пјесникиње. Сам наслов нам не открива суштину концепције књиге, будући да је истовјетан са насловом једног поглавља у њој, али је израз „лирска мисаоност” засигурно најадекватнији да укаже на аспекте проучавања Десанкиног опуса који су заједнички за сва поглавља књиге. Састављена од четрнаест самосталних поглавља, обједињених аналитичким циљем да се докуче извори и начин функционисања лирске мисаоности пјесникиње, књига нам пружа прегледну, детаљну и научно релевантну синтезу поетичких феномена Десанке Максимовић. Свако поглавље усмјерено је на конкретна поетичка питања, која се исцрпном анализом сагледавају у потпуности, да би из ње проистекли релевантни закључци који представљају драгоцјена полазишта за све будуће проучаваоце Десанкиног опуса.

Прво поглавље – „*Рађање песме*” Десанке Максимовић (5-36) анализира положај поезије Десанке Максимовић у српској књижевности и дефинише идејне темеље њеног пјесништва. Аутор у овом поглављу, али и на другим

¹aleks.materic@gmail.com

мјестима у књизи, истиче да Десанкина поезија, иако никада није слиједила конкретне модернистичке тенденције свог времена, а уједно је била отворена према традиционалном пјесничком поступку, представља складно укрштање модерног и традиционалног, због чега је деценијама уназад њена поезија једнако актуелна, читана и поштована: „Пошто није ишла за књижевном модом, поезија Десанке Максимовић била је приступачна за најшири круг читалаца. Али ако се за њену поезију не би могло рећи да је модернистичка, слободно се може рећи да је увијек била модерна и савремена. То значи да ова пјесникиња на пјесничком плану прати све значајније догађаје и збивања свог времена, свога народа, и сваког човјека” (12). Нарочито је значајан ауторов закључак у вези са упоришним тачкама Десанкине поезије. Анализирајући њен комплексан пјеснички опус, Тутњевић с правом закључује да „заправо *идеја природе, идеја Бога и идеја поезије, односно стваралаштва* постају три основна упоришна стуба њеног поетског свијета. Те три основне идеје њене поезије спајају се и прожимају на јединствен, само овој пјесникињи својствен начин, а на тој основи се надограђују још три, изведене, 'касније' идеје – *идеја љубави, идеја смрти и пролазности* и, коначно, *идеја патриотизма и социјалне правде*, што све скупа доприноси стварању једне широке и раскошне слике свијета дубоких значења” (13). Јасно је да дефинисане идеје представљају темеље Десанкиног стваралаштва, оне су створиле пјесникињин литерарни свијет у којем су изникле неке од најљепших пјесама српске књижевности. Аутор књиге ће у суштини свако наредно поглавље на неки начин посветити анализирању ових идеја, како би се њихово присуство у Десанкиној поезији у потпуности осветлило.

Поглавље *Лирска мисаоност Десанке Максимовић* (37-54) усредсређено је на рефлексивност поезије Десанке Максимовић, која се сагледава на примјеру конкретних пјесама о змији, откривајући дубоке митске, архетипске слојеве Десанкиног пјесништва и доказујући његову семантичку комплексност, која често умије остати скрајнута и непримијећена.

Глас предака у збирци Летопис Перунових потомака Десанке Максимовић (55-64) поглавље је које се фокусира на значај појма „предак” како у овој збирци, тако и у бројним другим Десанкиним пјесмама. Враћајући се словенској паганској прошлости, пјесникиња жели да докучи оне замагљене, архетипске слојеве свијести нашег народа, те да их предочи као неодојив дио нашег идентитета. Ту идејну основу збирке аутор ефектно објашњава: „Битно је, међутим, да су оба та вида свијести, и актуелни и архетипски, садржани у једном те истом човјеку и да се овдје јеретик јавља као неко ко призива и разбуђује онај стари потиснути слој који се, већ и самим тиме што се у њему тражи коначно

уточиште и помоћ, указује као темељни, аутентични и неуништиви. На тој идеји заправо почива читава ова збирка, укључујући и њену почетну замисао која се артикулише у виду мота који је испред ње стављен” (59).

Наредна два поглавља књиге – *Мјесто збирке Трајим помиловање у дјелу Десанке Максимовић* (65-80) и *Настанак и структура збирке Трајим помиловање Десанке Максимовић* (81-100) анализирају структурну и значењску комплексност једне од најпознатнијих збирки српске књижевности. Тематизујући мјесто збирке у дјелу Десанке Максимовић, аутор нарочито истиче специфичан и сложен пут настанка њене цјеловите, „канонске” верзије. Поредџи сва издања, С. Тутњевић увиђа занимљиву чињеницу да у коначном издању „збирка има шездесет осам пјесама, дакле девет више него у првој, основној верзији” (66). Аутор у првом поглављу посвећеном збирци *Трајим помиловање* такође истиче феномен човјекољубља, као најзначајније одреднице овог Десанкиног дјела. У вези са тим, након пажљиво изнесених аргумената, утемељених на идејном слоју пјесама, он образлаже не само суштину природе човјекољубља у збирци, већ и суштину онога што је чини тако умјетнички успјелом и актуелном: „Појам ’људско’, наиме, у овом случају нема идеолошку, моралну, политичку, итд. конотацију, него, супротно од тога, значи ослобађање од такве конотације. То је заправо унутрашње, људско ослобађање човјека од институционализма који су му наметнули или га је сам добровољно прихватио. Хуманизација ту значи давање људске мјере свим стварима, која нема вредносни карактер као хуманизација заснована на моралним, идеолошким и сличним другим основама” (71). Управо је овако схваћена хуманизација најистакнутији поетички импулс збирке, она просијава из свих пјесама, будећи исконско човјекуљубље, благоразумијевање и сва она осјећања која се истински дају дефинисати као дубоко племенита, филантропска. Аутор се, поред овога, у првом поглављу задржава на значењским разликама између пјесама које почињу приједлозима „О” и приједлозима „ЗА”. Присутна су тумачења која поларизују ове групе пјесама, при чему се пјесме са приједлогом „О” тумаче као литерарно дефинисане одредбе Душановог *Законика*, док у тој поларизацији пјесме са приједлогом „ЗА” представљају непосредан зазив милости лирског субјекта за све оно што је на неки начин обесправљено у царском правном систему. Иако би, језички гледано, ова теорија логички била одржива, сам текст пјесма је ипак оповргава. Управо ту чињеницу С. Тутњевић истиче, доказујући да је неоснована било каква поларизација пјесама условљена приједлозима из наслова: „Из овог, као и свега напријед реченог произлази да границу између ове двије групе пјесама у основи није неопходно нити препоручљиво повлачити. Настале на истом

инспиративном извору, оне су и у погледу пјесничког облика и у погледу избора пјесничких слика и метафора, и у погледу укупне пјесничке експресивности, сасвим сродне или исте. Оне су дио једне те исте, истоветне лирске дискусије с Душановим закоником и у подстицајном, и у изражајном погледу, и што је посебно важно – у погледу значења која у себи носе, чак и кад их дословно срањујемо са насловом збирке” (76). Нема сумње да свако пажљиво читање пјесама збирке потврђује овакав ауторов став. И друго поглавље посвећено збирци *Тражим помиловање* разматра питање настанка и формалне структуре дјела. Уочава се логика распоређивања пјесама у збирци, као и специфичности појединих пјесама. У другом дијелу поглавља, аутор се задржава на анализи чувене пјесме „За себра”, наглашавајући да је Десанкин себар „приказан као иманентна и неуништива стихијска енергија животног елана која се непрестано сама из себе обнавља и развија” (98).

Као што је насловом сугерисано, шесто поглавље књиге – *Ништа без ишита – прошлост и родољубје у поезији Десанке Максимовић*, усмјерено је ка родољубивој поезији Десанке Максимовић. Пјесникиња је, као и бројни други пјесници српске књижевности, била инспирисана народноослободилачком борбом и храброшћу коју је српски народ исказивао у тим смутним временима, али и великим страдањима која су вазда била пратилац храброј борби нашег народа. Иако је из такве инспирације изникнула једна од најпознатијих пјесама Д. Максимовић – *Крвава бајка*, аутор сматра да је тек са појавом збирке *Тражим помиловање* њено родољубиво пјесништво досегло свој врхунац. Он истиче да је „њен прави смисао садржан у кључу пјесничког обликовања и оживљавања прошлости у којој се под окриљем родољубља и човјекољубља проналазе универзалне људске вриједности и поруке садашњости” (118). На родољубиву поезију Десанке Максимовић усмјерено је и десето поглавље књиге, чији је наслов *Бранковина – завичај пјесникиње Десанке Максимовић* (153-158). Овдје аутор наглашава чињеницу да је пјесникиња на аутентичан начин уткала родољубиве мотиве у своју поезију, што се првенствено очитује у збирци *Тражим помиловање*, из које непосредно произлазе осјећања љубави и човјекољубља, која су у свеколиком Десанкином дјелу остали најдубљи израз њеног родољубља: „Сматра се да Десанка Максимовић својом укупном пјесничком и људском мисијом боље него ико други прије ње утемељава и изражава духовни и културни идентитет и историјску судбину српског народа. При томе је посебно важно рећи да су љубав и човјекољубље главно ’оружје’ којим се она пјеснички бори за свој народ, за сваког човјека, ма ко и одакле он био, и за све живе створове на свијету” (157).

Поглавље *Збирка као критеријум структурисања цијелокупних дјела Десанке Максимовић* (119-126) говори о комплексности структурирања сабраних дјела, односно о дилемама и тешкоћама које при том послу настају. Аутор истиче да је случај са сабраним дјелима пјесникиње релативно олакшан, будући да је она своју поезију најчешће сама обликовала у форми цијеловитих збирки.

На аутобиографске елементе у Десанкиној поезији усмјерено је осмо поглавље књиге – *Аутобиографско у поезији Десанке Максимовић* (127-146). Истражујући поетичке особености њеног књижевног стварања, аутор закључује да је Десанкина поезија и те како обиљежена аутобиографским жиговима, у једном специфичном умјетничком смислу: „Сав је њен живот заправо у њеној поезији, и слободно се може рећи да је готово све у тој поезији аутобиографско, али на начин којим се најчешће не угрожава теорија о аутономности умјетничког чина, и не изневјерава утисак о правом естетском доживљају који та поезија пружа” (132). Управо ова чињеница освјетљава зашто је поезија Десанке Максимовић толико разноврсна, обимна и актуелна – јер она непосредно произлази из живота.

Поглавље *Идеолошки модели у поезији Десанке Максимовић* (141-151) разматра више идејне него идеолошке основе Десанкиног пјесништва. Аутор се задржава на њеном патриотском ангажману, који је везан за српску устаничку, ослободилачку и страдалничку традицију, која је до пуног изражаја дошла четрдесетих година прошлог вијека. Аутор с правом закључује да, без обзира на тематски оквир њене поезије, основна идеја која пулсира дубоко у њој заправо је идеја човјекољубља, а то човјекољубље представља идејно и философско вјерују општег умјетничког ангажмана Десанке Максимовић: „У цијелини гледано, у епицентру поезије Десанке Максимовић пулсира идеја човјекољубља које се испољава у слојевитој коегзистенцији различитих, тврђе или мекше оформљених идеолошких модела или, пак, у опозицији према било каквој идеолошкој организацији стварног смисла и значења људске егзистенције” (151).

Наредна два поглавља, *О виталности једног пјесничког обрасца или синтеза традиционалног и модерног у поезији Десанке Максимовић* (159-170) и *Десанка Максимовић и Иван Горан Ковачић* (171-192), чине компаративне огледе који се односе на сличности неких аспеката Десанкине поезије са поезијом двају великих хрватских и југословенских пјесника: Густава Крклеца и Ивана Горана Ковачића. Аутор у компаративној анализи поезије Десанке Максимовић и Густава Крклеца закључује да их спаја умјетнички успјела синтеза традиционалних и модерних пјесничких искустава, што је посвједочено детаљном анализом њиховог пјесничког развоја и анализом поетичких начела

која су обликовали њихово стваралаштво. С друге стране, поређење Десанке и И. Г. Ковачића засновано је на инспиративној и тематској блискости чувене Горанове поеме „Јама” и Десанкине пјесме „Крвава бајка”. Ове двије пјесме представљају до данас најефектније литерарне трагове српског страдалништва током Другог свјетског рата, па је међу њима могуће повући више компаративних паралела. С. Тутњевић истиче да је Десанка „најдубљу, могло би се рећи судбинску пјесничку комуникацију остварила са Гораном Ковачићем. У ту комуникацију уткана је трагична судбина читавог једног народа изложеног злочину библијских размјера и значења” (173). У овом поглављу, осим компаративног сагледавања умјетничких специфичности поменутих дјела, значајно је актуелизовање једне мало познате Десанкине пјесме – *Црква у пламену*, која кореспондира са трагичним, страдалничким догађајима који су задесили српски народ током деведесетих година двадесетог вијека: „Пјесма ’Црква у пламену’, као и Горанова ’Јама’, указује на најдубља егзистенцијална значења злочина: мјера гријеха садржаног у слици цркве у пламену одговара мјери гријеха која се у ’Јами’ исказује укидањем свјетлости, што симболише почело свијета. Архетипско значење ископаних очију и очињег вида у ’Јами’ на једној и запаљене цркве као највеће људске светиње у пјесми ’Црква у пламену’, на другој страни, свједоче о најдубљем, есхатолошком гријеху и злочину за који не постоји мјера у човјековом схватању свијета и његовој укупној култури и цивилизацији” (191). Захваљујући запажањима аутора, закључујемо да је мотив страдалништва српског народа у смутним временима бескрајне мржње остао присутан у Десанкиној поезији и након „Крваве бајке”, те је до изражаја дошао у вријеме када су трагични догађаји деведесетих постали њена инспирација.

Посљедња два поглавља књиге односе се на Десанкино стваралаштво за дјецу – на роман „Прадевојчица” и на бајке. Прво носи наслов *Прадевојчица – роман о дјетињству човјечанства* (193–203), гдје аутор подвлачи најзначајнија умјетничка и идејна становишта књиге, која је као дио школске лектуре вишеструко значајна за наше основце. Поглавље *Баке и бајке* (205–214) разматра поетичка начела Десанкиних бајки. Међу њима издваја се специфичан поступак претварања реалног живота у бајку, што бајкама даје нарочиту убједљивост и поетичност: „Десанка Максимовић обично не измишља непостојеће ствари, него само постојећем мртвом и живом свијету око нас даје исто тако постојеће људске особине које му нису својствене. Маштовитост и фантастичност у њеним бајкама управо се и налази у томе – у њеним бајкама оживљавају се и почињу да се понашају као људи: небеска тијела у васиони, птице у ваздуху, рибе и друга створења у води, бубе под земљом, биљке, траве, дрвеће и све што расте

на земљи, животиње које живе са човјekom или у природи, итд. Тако је Десанка Максимовић сав наш реални свакодневни живот претворила у бајку” (210).

*

Осим приказане књиге, која представља велики допринос изучавању стваралаштва Десанке Максимовић, аутор је припремио и ново издање збирке *Трајим помиловање – Лирске дискусије с Душановим закоником*, праћено изванредним ликовним рјешењима Миливоја Унковића, који је својим радом употпунио доживљај читања Десанкине збирке. Ово издање нарочито је значајно јер се у њему први пут објављују пјесме „које су могле ући а нису ушле у збирку”. Наиме, аутор у посебном прилогу објашњава да је пажљивим истраживањима уочио чак осам пјесама које тематско-мотивски и формално испуњавају све услове да се нађу у збирци, али да их пјесникиња није придружила осталим у збирци *Трајим помиловање*. То су пјесме: *За јеретике*, *За охولة*, *За црва који се у срцу роди*, *За Дон Кихоте*, *За прву жену султанову*, *Запис о страху*, *Запис о отровној мисли*, *Запис о деци*. Већ из наслова уочавамо сличност са осталим пјесмама збирке, тако да су ове пјесме драгоцјен додаток који у потпуности заокружује Десанкин лирски дијалог са *Закоником*. У поговору књиге – *Мјесто збирке Трајим помиловање у дјелу Десанке Максимовић* (119-139), аутор понавља закључке које је изнио у истоименом поглављу књиге *Лирска мисаоност Десанке Максимовић*. У начелу, ово издање представља потпуну и заокружену збирку *Трајим помиловање*, која је, обogaћена дивним ликовним рјешењима инспирисаним тематиком збирке и праћена адекватним објашњењима и поговором, намијењена за читање свим генерацијама.

Када узмемо у обзир обје новообјављене књиге С. Тутњевића посвећене Д. Максимовић, извјесно је да је аутор у њима синтетизовао и објединио резултате свог преданог рада на обимном Десанкином дјелу. *Лирска мисаоност Десанке Максимовић* у суштини представља научно релевантну збирку радова посвећених неким од најважнијих поетичких феномена стваралаштва Десанке Максимовић, који се одликују темељним приступом, концизношћу и убједљивошћу свих изнесених закључака. Због свих наведених квалитета, ова књига С. Тутњевића представља и представљаће у будућности незаобилазан извор за разумијевање и тумачење опуса Д. Максимовић, што је, свакако, огроман допринос српској књижевној критици уопште. Ново издање збирке *Трајим помиловање*, обogaћено пјесмама које нисмо имали прилике читати у оквиру ове збирке раније, такође прави искорак у односу на ранија издања, па можемо с правом рећи да смо овим издањем добили коначну и заокружену слику једне од најуспјелијих пјесничких збирки српске књижевности. Овим књигама је угледни аутор изразио достојан омаж највећој српској пјесникињи.